

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-48>

УДК 343.98

Молчанова В.П.Одеський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України**СУДОВА ПОЧЕРКОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА
ЯК ФОРМА ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ**

Анотація. Стаття присвячена судово-почеркознавчій експертизі як формі застосування спеціальних знань. У статті викладаються думки відомих криміналістів про поняття «спеціальні знання». Дотримується точка зору, в якій спеціальні знання визначаються як «знання в галузі науки, мистецтва або ремесла, придбані при отриманні спеціальної освіти або в процесі практичної роботи з конкретної спеціальності». Розглядається можливість проведення експертизи до порушення кримінальної справи і відсутність кримінально-правових гарантій як проблеми регулювання судової експертизи на стадії порушення кримінальної справи; питання, пов'язані з технічною експертизою документів, які виникають при виробництві почеркознавчих експертиз.

Ключові слова: судова почеркознавча експертиза, спеціальні знання, експертне дослідження, судовий експерт, ідентифікація, почерковий матеріал.

Molchanova Valentyna Odesa Scientific-Research and Forensic Science Center
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine**JUDICIAL HANDWRITING EXAMINATION AS A FORM OF SPECIAL KNOWLEDGE**

Summary. It is known, that the Criminal Procedure Code of Ukraine does not contain a rule that defines what is the "specialized knowledge" that a specialist should possess. Lack of the term "specialized knowledge" definition leads to ambiguous interpretation of this concept in both scientific and jurisprudence aspects. It is undoubtedly that a correct understanding of this concept is an important condition for its application in various procedural forms by participants in all types of national proceedings, especially criminal. Anyhow, "specialized knowledge" is an element that determines the procedural legal status of the relevant participants in criminal proceedings, on the basis of which their rights, duties, system of guarantees, conditions and order of their activity are formed. Almost every case of criminal investigation does not occur without the specialized knowledge application, i.e. the involvement of specialists or forensic experts. Forensic examination of handwriting is one of the most common types of forensic examination in any jurisdiction, so the article focuses on forensic examination of handwriting as a realm of specialized knowledge application. In the article the certain procedural requirements for expert conclusion in criminal proceedings are analyzed; the rights and obligations of judicial experts are listed according to the legislative documents differences; the main goals and objectives of forensic examination of handwriting are listed. The article also outlines the opinions of well-known criminologists about the concept of "specialized knowledge". The dominant point of view is that specialized knowledge is defined as "knowledge in the field of science, art or craft acquired in the process of obtaining special education or in the course of practical work in a particular specialty." It is considered the possibility of an expert examination before criminal proceedings and the absence of criminal legal guarantees as a problem of judicial examination regulation at the initiation stage of a criminal proceedings. It is considered the issues related to technical examination of documents that occur during the handwriting examination.

Keywords: forensic handwriting examination, expertise, controversial manuscript records, expert research, handwriting experts, identification, handwriting material.

Постановка проблеми. Для повного, всебічного та об'єктивного розслідування злочинів нерідко доводиться вдаватися до допомоги осіб, що володіють спеціальними знаннями в сфері науки, техніки, мистецтва і ремесла. Судова експертиза є основною формою використання спеціальних знань в кримінальному процесі. Відповідно до статті 1 Закону України «Про судову експертизу», судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [1].

Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатом висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи [2].

У Законі України «Про судову експертизу» № 4038-ХІІ від 25.02.1994 чітко визначені права і обов'язки експерта. Відповідно до статті 13 Закону України «Про судову експертизу», незалежно від виду судочинства судовий експерт має право:

1) подавати клопотання про надання додаткових матеріалів, якщо експертиза призначена судом або органом досудового розслідування або ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи;

2) вказувати у висновку експерта на виявлені в ході проведення судової експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання;

3) з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих чи судових дій і заявляти клопотання, що стосуються предмета судової експертизи;

4) подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта;

5) одержувати винагороду за проведення судової експертизи, якщо її виконання не є службовим завданням;

6) проводити на договірних засадах експертні дослідження з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених законом [1].

Відповідно до статті 12 Закону України «Про судову експертизу», незалежно від виду судочинства та підстави проведення експертизи судовий експерт зобов'язаний:

1) провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок;

2) на вимогу особи або органу, які залучили експерта, судді, суду дати роз'яснення щодо даного ним висновку;

3) заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у справі [1].

Інші права та обов'язки судового експерта передбачаються процесуальним законодавством.

Тобто, дане законодавство вказує на проведення повного дослідження представлених експерту об'єктів і матеріалів справи, дачу обґрунтованого і об'єктивного висновку щодо поставлених перед судовим експертом питань, як основний процесуальний обов'язок експерта.

Також законодавство тлумачить, що експерт дає висновок, ґрунтуючись на результатах проведених досліджень у відповідності зі своїми спеціальними знаннями.

Компетенцією експерта служить наявність у нього відповідного свідоцтва на право самостійного проведення судових експертиз, видане йому спеціальною експертно-кваліфікаційною комісією. Підтвердження отримання відповідного свідоцтва служить атестація судового експерта. Метою атестації судового експерта є оцінка професійного рівня фахівця, який залучається до проведення судових експертиз та оцінка рівня його спеціальних знань та відповідність займаній посаді. Залежно від спеціалізації, йому присвоюється кваліфікація судового експерта з правом проведення певного виду експертизи [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У чинному законодавстві відсутнє чітке поняття «спеціальних знань», що породжує численні запитання і складно розв'язні ситуації на практиці. У статті 242 Кримінального процесуального кодексу України йдеться про використання наукових, технічних або інших спеціальних знань, зумовлене потребою вирішення певних питань за допомогою експертизи [2]. У статті 99 Господарського процесуального кодексу України визначено, що для роз'яснення питань, що виникають при вирішенні господарського спору і потребують спеціальних знань, господарський суд призначає судову експертизу [3]. Статтею 102 Кодексу адміністративного судочинства України передбачено, що для з'ясування обставин, які мають значення для справи і потребують спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо, суд може призначити експертизу [4]. У статті 103 Цивільного процесуального кодексу йдеться

про те, що для з'ясування обставин, які мають значення для справи і потребують спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо, суд призначає експертизу за заявою осіб, які беруть участь у справі [5]. Не розкриває змісту поняття «спеціальних знань» і постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах», в якій судам вказується лише на неприпустимість призначення експертизи у випадках, коли з'ясування певних обставин не потребує спеціальних знань. Оскільки, чинне законодавство України не вказує, які знання відносяться до спеціальних, це є приводом для дискусій та досліджень у наукових колах.

Мета статті. Дослідження визначень «спеціальних знань» та вивчення судової почеркознавчої експертизи як форми застосування спеціальних знань.

Виклад основного матеріалу. Питання про спеціальні знання було розкрито в багатьох роботах вітчизняних та закордонних науковців, таких, як В.Д. Арсен'єв, Р.С. Белкін, О.М. Зінін, А.І. Вінберг, А.В. Іщенко, В.М. Махов, О.Р. Росинська, М.В. Салтєвський, М.Я. Сегай, Н.І. Клименко, О.Р. Шляхов, О.О. Ейсман, М.П. Яблуков тощо. Але слід зазначити, що законодавство так і не використало розроблених ними положення щодо сутності спеціальних знань. За дослідженням, одним із перших визначення поняття «спеціальні знання» у кримінальному провадженні сформулював О.О. Ейсман. На його думку, спеціальні знання це знання, що не є загальнодоступними, загальновідомими та не мають масового поширення, тобто це ті знання, якими володіє обмежене коло фахівців [6]. Тобто він, при наданні тлумачення, визначив та виокремив як провідну ознаку спеціальних знань те, що вони не є загальнодоступними та загальновідомими, а особи, які мають такі знання, повинні отримати спеціальну освіту, професійну підготовку, набути досвіду роботи у відповідній сфері. На теперішній час, під «спеціальними знаннями» В.Ю. Шепітько визначає систему наукових даних (відомостей) або навичок об'єктивного характеру, отриманих у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню [7]. При цьому, В.М. Махов відносить до них, знання, що властиві різним видам професійної діяльності, за винятком тих, що є професійними для слідчого й судді та використовуються в ході розслідування й розгляду кримінальних справ у суді з метою сприяння встановленню істини в справі у випадках і порядку, визначених чинним кримінальним процесуальним законодавством [8]. На думку В.Г. Гончаренко, у кримінальному процесі спеціальні знання характеризуються як знання й навички, отримані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, використовувані визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для розв'язання за певною процедурою процесуальних завдань [9]. Під «спеціальними знаннями», Л.В. Лазарева вважає, знання з різних галузей науки (права, техніки, мистецтва та ремесла), отримані в межах професійної осві-

ти, що містять знання теорії, навички та вміння. Тому, їх застосовують учасники цивільного, арбітражного, адміністративного та кримінального провадження з метою встановлення обставин, що підлягають доказуванню в конкретній справі, у порядку, передбаченому відповідним процесуальним законодавством [10]. В той же час, під «спеціальними знаннями» в кримінальному провадженні Р.Л. Степанюк визначає будь-які професійні знання, необхідні для розв'язання питань, що постають під час здійснення досудового розслідування та судового провадження. Слід зауважити, що М.В. Салтевський мав свій погляд та під спеціальними знаннями розумів постійно удосконалюванні набуті знання, вміння навички, які використовуються в будь-якій галузі людської діяльності, отримані в процесі спеціальної освіти, досвіду і практичної діяльності (за винятком професійних знань осіб, що здійснюють розслідування), необхідні для швидкого і повного розкриття і розслідування кримінального правопорушення, а також розгляду справи в суді [11]. При цьому, він слушно відзначав, що знання, якими володіє спеціаліст, були отриманні ним в процесі професійного навчання і являють собою певну сукупність, що характеризує його як спеціаліста, зокрема, юриста, лікаря, інженера тощо. А тому, він вважав, що називати їх спеціальними для особи, яка ними володіє, не можна, оскільки їх використання входить в його професійні обов'язки. Тому, вони є спеціальними тільки для того, у кого інша професія. Таким чином, знання виступають спеціальними тільки відносно інших знань, відмінних за змістом [12].

Для визначення кола спеціальних знань, необхідних для виконання конкретного виду експертизи, необхідно виходити з предмета тієї чи іншої експертизи, а також поняття «судово-почеркознавчої експертизи». Відповідно до Методики судово-почеркознавчої експертизи, предметом судової почеркознавчої експертизи складають фактичні дані, пов'язані з вирішенням судово-почеркознавчих завдань шляхом застосування відповідних методик і можуть мати доказове значення у кримінальних, цивільних та інших справах [13]. Однак предмет будь-якої судової експертизи обумовлений питаннями слідчого або суду і специфікою об'єкта експертного дослідження.

Судово-почеркознавча експертиза – це наукове дослідження, яке має встановлену законом процесуальну форму, проводиться експертом на базі спеціальних знань у галузі судового почеркознавця відповідно норм процесуального законодавства, які визначають її призначення та проведення, з метою встановлення фактів (фактичних даних), що мають доказове значення у справах. Коло питань, які вирішує судовий експерт – почеркознавець можливо поділити на ідентифікаційні, класифікаційні та діагностичні і які вирішуються шляхом застосування відповідних методик шляхом цілеспрямованого та упорядкованого їх використання [13].

Судова експертиза може бути проведена як до, так і після порушення кримінальної справи. Специфіка виробництва експертизи до порушення кримінальної справи полягає в тому, що на той момент не завжди визначено процесуальний

статус учасників процесу, крім особи, уповноваженої на порушення кримінальної справи, також в стадії порушення кримінальної справи особа, що проводить перевірку повідомлення про злочин, має справу з обмеженим колом осіб, інтереси яких потенційно можуть бути затронуті призначеною і проведеною по матеріалам справи судовою експертизою.

Об'єктами судової почеркознавчої експертизи є конкретна почеркова реалізація (рукопис: текст, короткий запис та підпис), яка безпосередньо виконана за допомогою писального приладу, а також виражена в ній система властивостей почерку [13]. Виходячи з об'єктів, представлених судовому експерту для дослідження, зразків для порівняльного дослідження (якщо експертиза носить ідентифікаційний характер), обставин справи, перерахованих слідчим в постанові про призначення експертизи або в ухвалі слідчого суду, переліку поставлених перед експертом питань і завдань, експерт визначає, яку методику він буде застосовувати при виконанні експертизи та надання висновку щодо поставлених питань.

Обумовлюється це, як правило, колом завдань, що підлягають експертному дослідженню. Так, стосовно до визначення статі або віку виконавця, особливостей його особистості, психофізіологічних властивостей, або встановлення зовнішніх чинників виконання рукописів (пози, незвичайності умов виконання, алкогольного або наркотичного сп'яніння, тощо), які об'єкти дослідження представлені (буквенні, цифрові, штрихові, багатооб'єктні, тексти малого об'єму, тільки підписи) експертом буде застосована відповідна методика, яку він обрав щодо певного дослідження і тільки по поставленим перед ним питанням.

Нерідко при виконанні почеркознавчих досліджень виникають питання, пов'язані з технічною експертизою документів. Наприклад, експерту, перед тим, як приступити до ідентифікаційного дослідження підпису, необхідно обов'язково перевірити її на предмет наявності ознак попередньої технічної підготовки або її відтворення із застосуванням технічних засобів, а для цього потрібні спеціальні знання з області технічної експертизи документів. Для визначення способу виконання виконаних на провіт або через копіювальний папір записів також необхідні знання з області технічної експертизи документів. І тільки тоді, коли експерт переконається у відсутності будь-яких ознак технічної підробки, він приступає безпосередньо до вивчення загальних і окремих ознак почерку.

Весь хід експертного дослідження виконується з дотриманням законів логічного мислення (він повинен бути певним, послідовним і доказовим) [14], крім опису в дослідницькій частині, повинен бути наочно проілюстрований в ілюстративній таблиці, яка додається до висновку експерта (у додатках). Майже у всіх випадках, судовий експерт, додає до висновку експерта ілюстративне зображення із окремими ознаками почерку. Коли є такі наочні зображення до висновку експерта, учасникам процесу при ознайомленні з висновком експерта легше сприймати зроблені експертом висновки, а також упевнитися в достовірності (тотожності) чи хибності зроблених висновків.

Висновки. Підводячи підсумок, відзначаю, що при виконанні судових почеркознавчих експертиз експерт повинен володіти спеціальними знаннями в області почеркознавства. У нього повинен бути необхідний рівень спеціальних знань для вирішення питань, які цікавлять слідство або суд та дачі повного, достовірного, обґрунтованого висновку щодо поставлених питань. Такі знання повинні бути ним придбані в результаті професійної освіти, або підвищення його кваліфікації, закріплені в процесі практичної діяльності. Не зайвим буде і наявність не тільки кваліфікації судового експерта з правом проведення судової почеркознавчої та лінгвістичної експертизи за експертною спеціальністю 1.1 «Дослідження почерку і підписів», а й кваліфікацію судового експерта з правом проведення судової технічної експертизи документів за експертними спеціальностями 2.1 «Дослідження реквізитів документів» та 2.3 «Дослідження друкарських форм та інших засобів виготовлення документів».

Таким чином, експерт, що спеціалізується на виконанні почеркознавчих експертиз, може бути притягнутий і до виконання комплексної експертизи, тобто за двома експертними спеціальностями одночасно (почеркознавча експертиза та технічна експертиза документів), але судовий експерт повинен володіти знаннями з двох напрямків досліджень та мати на те підтверджуючі документи, а саме свідоцтва про отримання кваліфікації судового експерта видані Експертною кваліфікаційною комісією та внесені до державного Реєстру атестованих судових експертів Міністерства Юстиції України [1]. Такі знання допоможуть судовому експертові правильно, достовірно та послідовно досліджувати всі представлені матеріали, об'єктивно вирішити поставлені завдання, відповісти на питання, що цікавлять слідство чи суд та висновок судового експерта буде компетентним і мати велике доказове значення.

Список літератури:

1. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 02.11.2019).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 02.11.2019).
3. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 02.11.2019).
4. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 02.11.2019).
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 02.11.2019).
6. Эйсман А.А. Заключение эксперта (структура и научное обоснование). Москва : Юридическая литература, 1967. 152 с.
7. Шепітько В.Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. 33 с.
8. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : монография. Москва : РУДН, 2000. 296 с.
9. Гончаренко В.Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 2(9). 172 с.
10. Лазарева Л.В. Специальные знания и их применение в доказывании по уголовному делу : монография. Москва : Юрлитинформ, 2009. 224 с.
11. Салтевський М.В. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу. Харків, 2017. 286 с.
12. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник. Київ : Кондор, 2008. 588 с.
13. Ковальов К.М., Меленевська З.С., Шпакович Н.Г. Методика судово-почеркознавчої експертизи (загальна частина). Київ : ДНДЕКЦ МВС України. 2008. 34 с.
14. Пясковський В.В. Криміналістика : підручник. Київ : «Центр учбової літератури». 2015. 544 с.

References:

1. The Law of Ukraine (February 25, 1994). Pro sudovu ekspertyzu № 4038-XII [On Judicial Examination No. 4038-XII]. Kyiv: Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/4038-12> (accessed 02.11.2019).
2. Code of Ukraine (April 13, 2012). Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy № 4651-VI [The Criminal Procedural Code of Ukraine № 4651-VI]. Kyiv: Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (accessed: 02.11.2019).
3. Code of Ukraine (November 6, 1991). Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy № 1798-XII [Commercial and Procedural Code of Ukraine № 1798-XII]. Kyiv: Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (accessed: 02.11.2019).
4. Code of Ukraine (July 6, 2005). Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy № 2747-IV [The Code of Administrative Proceedings of Ukraine № 2747-IV]. Kyiv: Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (accessed: 02.11.2019).
5. Code of Ukraine (March 18, 2004). Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy № 1618-IV [The Civil Procedural Code of Ukraine № 1618-IV]. Kyiv: Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (accessed: 02.11.2019).
6. Eisman, A.A. (1967). Zaklyuchenie eksperta (struktura i nauchnoe obosnovanie) [Expert opinion (structure and scientific justification)]. Moskva: Yuridicheskaya literatura, 152 p. (in Russian)
7. Shepitko, V.Yu. (2014). Problemy vykorystannya spetsialnykh znan kriz pryzmu suchasnoho kryminalnoho sudochynstva v Ukraini [The problems of special knowledge in Ukraine are the prism of an ordinary criminal justice in Ukraine]. *Sudova ekspertyza* № 1. 33 p. (in Ukrainian)
8. Makhov, V.N. (2000). Ispolzovanie znanyi svedushchykh lits pry rassledovany prestupleniy: monohrafyia [The use of knowledge of knowledgeable persons in the investigation of crimes: a monograph]. Moskva: RUDN, 296 p. (in Russian)

9. Honcharenko, V.H. (2007). Spetsialni znannia: henezys, predmet, rivni, formy vykorystannia v dokazuvanni [Special knowledge: genesis, subject matter, levels, forms of use in proof]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*, no. 2(9), p. 172. (in Ukrainian)
10. Lazareva, L.V. (2009). Spetsyalnye znaniia i ykh primenenie v dokazyvanii po uholovnomu delu: monohrafiia [Special knowledge and their application in evidence in a criminal case: monograph]. Moskva: Yurlytynform, 224 p. (in Russian)
11. Saltevskiy, M.V. (2017). Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu [Current trends in criminalistics and criminal process]. Kharkiv, 286 p. (in Ukrainian)
12. Saltevskiy, M.V. (2008). Kryminalistyka (u suchasnomu vyhliadi): pidruchnyk. [Forensic science (in modern form): a textbook]. Kyiv: Kondor, 588 p. (in Ukrainian)
13. Kovalov, K.M., Melenevska, Z.S., & Shpakovych, N.H. (2008). Metodyka sudovo-pocherkoznavchoi ekspertyzy (zahalna chastyna) [Methodology of forensic examination (general part)]. Kyiv: DNDEKC MVS Ukrainy, 34 p. (in Ukrainian)
14. Piaskovskiy, V.V. (2015). Kryminalistyka: pidruchnyk [Forensics: a textbook]. Kyiv: «Tsentri uchbovoi literatury», 544 p. (in Ukrainian)